

УДК 37.013:159.9

О. В. ЛОПАТЮК

аспірант

Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДИСПЕТЧЕРІВ УПРАВЛІННЯ ПОВІТРЯНИМ РУХОМ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто значення рефлексії в професійній підготовці майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом (УПР). З'ясовано, що особливого значення здатність до професійної рефлексії набуває під час навчання в льотних навчальних закладах (ЛНЗ), адже аналіз власних ресурсів, їх перегляд, інвентаризація дають змогу активно формувати індивідуальний стиль подальшої професійної діяльності, моделювати образ майбутньої професії. Висвітлено специфіку освітнього процесу в ЛНЗ і сформовано визначення професійної підготовки в контексті формування рефлексивного підходу.

Ключові слова: професійна рефлексія, диспетчер управління повітряним рухом, професійна підготовка, професіонал, рефлексивний підхід, освітній процес.

Проблеми підготовки фахівців сьогодні в усіх розвинутих країнах світу визначають як пріоритетні, що безпосередньо пов'язані з економічним і культурним розвитком, соціальною стабільністю будь-якої держави. Саме ефективне функціонування відповідної системи забезпечує в суспільстві високу планку професіоналізму, сприяє гармонійному поєднанню суспільних і особистісних інтересів. Освіта є найважливішим соціальним інститутом, що функціонує з метою задоволення загальних потреб і тому живо реагує на всі загальні зміни та процеси. Сучасна практика освіти актуалізує проблему розгляду професіоналізму педагога з позицій рефлексії. Звідси актуальність звернення до проблеми розвитку професійної рефлексії особистості в процесі її професіоналізації.

У теорії та практиці професійної освіти назріла необхідність у підготовці фахівців із високим рівнем професійної рефлексії, що знайшло своє підтвердження в низці сучасних наукових досліджень (Г. Бізяєва, Б. Вульф, О. Калашнікова, Ю. Кулюткін, Л. Кунаковська, В. Метаєва, Т. Савінкова, В. Сластьонін, В. Слободчиков, Т. Яблонська, В. Якунін та ін.). В авіаційній галузі існують лише фрагментарні дослідження розвитку професійної рефлексії (Т. Плачинда, І. Цибулько).

Мета статті – розглянути специфіку професійної підготовки майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом у контексті формування рефлексивного підходу.

Специфіка освітнього процесу в льотних навчальних закладах (ЛНЗ) полягає в тому, що, крім засвоєння знань, умінь і навичок, він включає в себе формування професійної спрямованості майбутніх авіаційних фахівців, розвиток і виховання їх особистості. Показником ефективності освіт-

нього процесу в ЛНЗ є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості курсанта, цілісність і стійкість його Я, психологічна готовність випускника до реалізації професійних функцій [4].

Аналіз поняття “професійна рефлексія” дає можливість зробити висновок про необхідність упровадження цього феномена в зміст програми навчання ЛНЗ з метою особистісного вдосконалення майбутніх фахівців. Використання особистісно орієнтованих методів і рефлексивних технологій дадуть змогу сформувати професійну рефлексію в майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом (УПР).

Учені-педагоги активно працюють над вирішенням завдань стосовно професійної підготовки майбутніх фахівців і в більшості випадків схиляються до думки, що формування професійної рефлексії підвищує показники готовності до діяльності. Питання рефлексивності особистості науковці все частіше зараховують до найважливіших психолого-педагогічних проблем.

Значущість рефлексії в процесі навчання доведено в низці наукових студій (Л. Божович, В. Давидов, Т. Машарова, В. Слободчиков, Г. Щукіна та ін.). Варто наголосити, що внаслідок рефлексивного аналізу навчальної діяльності в майбутнього фахівця формується усвідомлене ставлення до неї, до себе як до суб'єкта діяльності, який відповідає за її результати. У процесі професійної підготовки рефлексія передбачає вміння майбутніх фахівців усвідомлювати та оцінювати свої дії, вміння розуміти цілі навчальної діяльності, виконувати контроль та оцінювання.

Майбутні фахівці мають не лише працювати над удосконаленням особистісного потенціалу, засвоювати теоретичні та практичні знання й уміння, а й навчатися аналізувати та реалізовувати рефлексію в межах практичної діяльності [5].

Сприятливими передумовами для формування професійної рефлексії є такі характерні для студентського віку психологічні особливості: інтенсивний розвиток самосвідомості; пік інтелектуальних можливостей, пам'яті, мислення, уваги; рівень пізнавальної мотивації та пізнавальної активності; особистісне ставлення нового навчального досвіду; актуалізація в особистісному та професійному самовизначенні.

Згідно з твердженнями психологів [2, с. 84], на відміну від попередніх вікових етапів, у студентський період ті, хто навчається, повинні не просто володіти навчальними діями, а й оперувати ними рефлексивно, усвідомлюючи підстави виконуваних дій, оцінюючи їх відповідність цілям та умовам діяльності, обираючи на цій основі найбільш ефективні способи засвоєння.

За словами А. Шарова, студент навчається самостійно реалізовувати різні види власної діяльності, регулювати їх перебіг, оволодіваючи знаннями та механізмами регуляції, в яких вони організовані [7]. Для того, щоб вони стали предметом засвоєння, їх необхідно виокремити, відрефлексувати. Під час навчання рефлексія повинна постійно супроводжувати діяль-

ність майбутнього фахівця, допомагаючи виокремити нове, вибудовуючи та оформлюючи види діяльності.

На думку Л. Мітіної, ще в період ранньої юності людина вперше серйозно замислюється про майбутню трудову діяльність і співвідносить свої особистісні та інтелектуальні можливості з уявленнями про різні спеціальності та вимогами обраних професій. Таким чином, професійна рефлексія зосереджує увагу особистості як на собі, на своїх здібностях і можливостях, необхідних у майбутній професії, так і на самій професії [3]. Об'єктом уваги юнаків у період вибору спеціальності є також професіонали – люди, які досягли майстерності у своїй справі, отримали визнання та повагу колег. Аналіз власних ресурсів, їх перегляд та інвентаризація дають можливість активно формувати індивідуальний стиль професійної діяльності, що особливо важливо не лише для майбутніх фахівців, а й для людей, які вже працюють або змінюють роботу (на більш цікаву або матеріально привабливу).

Вчена вважає, що освітній процес у вузі не повинен зводитися до відтворення змісту підручників. Зокрема, навички професійної діяльності мають розвиватися під час проходження майбутнім фахівцем різних видів практики. В її межах необхідно активізувати студентів, стимулювати аналіз і рефлексію професійної діяльності [3].

На думку В. Давидова, навчальна діяльність відбувається завдяки рефлексії, що є основоположною якістю свідомості. Науковець доводить, що попри всю складність породження рефлексії у сфері самосвідомості, цілеспрямована взаємодія студентів із педагогом, з однолітками, із самим собою дає змогу спроектувати навчальну діяльність, новоутвореннями якої стануть бажання та вміння вчитися, студент стане суб'єктом діяльності та зможе усвідомлено регулювати свою навчальну діяльність. Рефлексію та здатність вчитися дослідник називає основними якостями суб'єкта навчальної діяльності, стверджуючи, що рефлексія як одна із необхідних складових цієї здатності може бути сформована засобами навчальної діяльності [1, с. 241].

Крім того, в працях В. Давидова охарактеризовано рефлексивну умілість, рефлексивну самостійність та ініціативність. Рефлексивна умілість засвідчує сформованість у тих, хто навчається, рефлексивних операцій, виконуваних за ініціативи педагога в процесі навчальної діяльності. Рефлексивна самостійність виявляється в спроможності самостійно реалізовувати рефлексивні дії без спонукання педагога. Учений розмежовує формальну та змістову рефлексію, що становлять найбільший інтерес у контексті нашого дослідження. Якщо людина аналізує стан конкретної дії, з'ясовує, яким чином можна виконати дію, то це відбувається на рівні формальної рефлексії. Інакше проходить рефлексія, якщо вона спрямована на виявлення та усвідомлення помилок, на аналіз причин успішності виконання дії в різних умовах. Тоді йдеться про змістову рефлексію.

Зважаючи на специфіку професійної діяльності диспетчера УПР, формування змістової рефлексії є вкрай актуальною в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців ЛНЗ.

Майбутній диспетчер УПР повинен цілеспрямовано готуватися до виконання своїх професійних функцій. Щоб виконати це завдання, фахівцю потрібно активно рефлексувати свою діяльність. Запорукою успіху майбутнього диспетчера УПР є не тільки освоєння професійних знань, правил, нормативних рекомендацій та інструкцій, а й рефлексивна позиція в професійній діяльності.

Для підготовки майбутнього фахівця важливе значення має розвиток професійної рефлексії, а саме:

- особистісної якості;
- властивості мислення;
- умови, необхідної для творчої самореалізації та професійної майстерності.

Розвинена здатність до професійної рефлексії є передумовою самовиховання майбутнього диспетчера УПР, творчого пошуку, розвитку індивідуального стилю професійної діяльності.

Професійна рефлексія є значущим джерелом самовдосконалення курсанта, оскільки її результатом стає переоцінка навчально-професійної діяльності, суспільних вимог до майбутнього диспетчера УПР, шляхів професійного розвитку.

Визначаючи себе суб'єктом навчальної діяльності, майбутній диспетчер УПР розуміє відповідальність за результативність своєї діяльності та безупинно працює над удосконаленням методів своєї роботи. Рівень умінь професійної рефлексії, тобто усвідомлення погляду на себе інших людей ("Я очима іншого"), в майбутніх диспетчерів УПР часто не відповідає вимогам сьогодення й потребує цілеспрямованого розвитку. Часто курсантам бракує уваги та довіри з боку викладачів, взаєморозуміння, які підмінюються байдужістю, консерватизмом суджень, недовірою, різними доріканнями, нотаціями. Викладач забуває про те, що той, хто навчається, насамперед хоче бачити його як співрозмовника, радника, який уміє вислухати, зацікавити, проявити щире ставлення та розуміння.

Рефлексивний характер навчально-професійної діяльності майбутніх диспетчерів УПР повинен полягати в тому, що, керуючись діяльністю того, хто навчає, майбутній фахівець дивиться на себе та свої дії (й оцінює їх) наче стороння людина. За такого рефлексивного керування в нього формується вміння приймати думку іншого, уявляти його внутрішній світ, установки, ставлення не тільки до навчального предмета, а й до себе. Так, вступаючи в активне спілкування з викладачами, іншими курсантами, стаючи одним із учасників діалогу з ними, майбутній диспетчер УПР водночас не втрачає контролю над собою; оцінює себе як учасника діалогу з погляду того, наскільки вдається йому налагодити цей контакт.

Однак, як свідчать результати нашого дослідження, питанням формування навичок професійної рефлексії в майбутніх фахівців ЛНЗ у процесі навчання й впливу цього процесу на розвиток їх особистості не приділяють достатньо уваги.

Цілком згодні з І. Цибулько, яка вважає, що в навчальному процесі дуже мало дисциплін, на яких курсанти мають можливість вивчати себе, свої здібності, здобувати знання про власні ресурси та можливості. Викладачі мають допомагати їм розвивати вміння об'єктивно оцінювати отриману інформацію й використовувати її під час розробки індивідуальних програм самокоректування та подальшого саморозвитку. Самодіагностику можна здійснювати за допомогою механізму відрефлексування й зіставлення актуальних даних і професійних норм [6].

Майбутній диспетчер УПР має знати професійно значущі та особистісні якості фахівця, що відповідають вимогам професіограм і акмеограм, свідомо спрямовувати свої зусилля на їх формування. Для того, щоб ще на етапі навчання зорієнтуватися в своїй майбутній професії та побудувати траєкторію власного професійного зростання й самовдосконалення, майбутнім диспетчерам УПР можна запропонувати скласти персонограму та кар'єрограму. Персонограма є уточненим ранговим списком здібностей конкретного курсанта, які фігурують у професіограмі фахівця, розміщених за ступенем їх розвиненості. Кар'єрограма відкриває перед майбутнім диспетчером УПР імовірні варіанти особистісного зростання.

На думку І. Мартинюка, персонограма й кар'єрограма є одними з основних інструментів, які забезпечують ефективність розвитку професійної рефлексії фахівця на етапі його навчання у вищому навчальному закладі.

Майбутній диспетчер УПР ще під час навчання має вчитися обмірковувати власну думку та планувати подальші дії. До того ж оволодіння знаннями та вміннями, які необхідні в майбутній професійній діяльності, сприяє усвідомленню курсантами власного професійного зростання, формуванню в них професійної рефлексії, яка є центральною складовою самовизначення та перебуває в зоні найближчого розвитку.

Здатність до професійної рефлексії під час навчання в льотному навчальному закладі допомагає майбутнім диспетчерам УПР у моделюванні майбутньої професії, у виборі та систематизації найбільш ефективних способів взаємодії в професії, у визначенні вектора та спрямованості професійної діяльності на досягнення мети та спонукає до зміни й перебудови діяльності. У структурі професійної діяльності рефлексія набуває систематизуючого характеру, стає особистісною основою професіоналізму майбутнього фахівця.

Формування рефлексивної культури студентства стало однією з тенденцій сучасної освіти. Такий стан умотивовує доцільність обґрунтування важливості рефлексії як основи навчальної та професійної діяльності, що забезпечить якість професійної підготовки курсантів ЛНЗ.

Зауважимо, що організація навчально-виховного процесу за принципами управління рефлексії під час професійної підготовки авіаційного фахівця передбачає в спільній діяльності викладачів і курсантів ЛНЗ самопізнання та здатності до самоорганізації курсантів.

У контексті нашого дослідження слушною є думка Т. Плачинди, яка вважає, що актуальною проблемою процесу професійної підготовки курсантів ЛНЗ є розвиток уміння досягати окреслених цілей, самостійно вибудовувати свою навчальну діяльність. Основою цього вміння є рефлексія, що виявляється в усвідомленні власних навчальних можливостей, навчальних ускладнень та обмежень, допомагає курсантам добирати нові шляхи та способи вирішення освітніх проблем. Під час навчальної діяльності рефлексія постає як індивідуальна здатність до самозміни, тому виникає необхідність у побудові такого процесу навчання, в межах якого рефлексивна діяльність набуде ознак провідної в удосконаленні саморегуляції курсантів. Отже, за словами науковця, становлення курсанта як суб'єкта навчальної діяльності можливе за умови сформованої саморегуляції в процесі рефлексивного навчання [4].

Отже, навчання в льотних закладах – це безперервний процес рефлексування в контексті вирішення викладачем і курсантом освітніх завдань, підпорядкованих досягненню загальної мети – формуванню особистості, її світогляду, переконань, духовно-моральних якостей, поведінки.

Згідно з предметом нашого дослідження, професійна підготовка диспетчерів УПР визначається як цілеспрямовано організований процес якісного здобуття професійних знань, розвиток і вдосконалення вмінь і навичок, особистісних якостей, професійної компетенції на основі формування навичок професійної рефлексії в процесі навчання в ЛНЗ, що спрямовані на стабільне та ефективне виконання функційних обов'язків з управління повітряним рухом.

Висновки. Розглянувши значення рефлексії в системі професійної освіти, ми поділяємо думку науковців про те, що професійна рефлексія має стати елементом змісту професійної освіти. Тому доцільно в процесі професійної підготовки закласти основи рефлексивних умінь. Разом з тим, вважаємо, що професійна рефлексія – це складне, багатоаспектне явище, розвиток якого потребує багато зусиль і часу. Отже, розвиток рефлексивних умінь треба продовжувати й у процесі професійної діяльності після закінчення ЛНЗ.

Список використаної літератури

1. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. Москва, 1996. 544 с.
2. Мальская О. Е., Сидельникова А. А. Особенности осознания студентами учебной деятельности. *Проблемы рефлексии: Современные комплексные исследования* : сб. науч. тр. / редкол.: И. С. Ладенко (гл. ред.) и др. Новосибирск, 1987. С. 84–92.
3. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях. *Вопросы психологии*. 1997. Вып. 14. С. 29–38.
4. Плачинда Т. С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців: зарубіжний і вітчизняний досвід та шляхи підвищення якості : монографія. Кіровоград, 2014. 533 с.

5. Практическая психология : учебник для вузов / под ред. М. К. Тутушкиной. Санкт-Петербург, 2001. 368 с.
6. Цибулько І. О. Психологічні чинники розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців авіаційної сфери : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 256 с.
7. Шаров А. С. Антология психологических механизмов рефлексии. Омск, 2006. Вып. 25. URL: <http://www.omsk/edu/article/vestnik-omgpu-25.pdf/>.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2017.

Лопатюк Е. В. Специфика профессиональной подготовки будущих диспетчеров управления воздушным движением в контексте формирования рефлексивного подхода

В статье рассмотрено значение рефлексии в профессиональной подготовке будущих диспетчеров управления воздушным движением. Выяснено, что особое значение способность к профессиональной рефлексии приобретает во время обучения в летных учебных заведениях, ведь анализ собственных ресурсов, их просмотр, инвентаризация позволяют активно формировать индивидуальный стиль дальнейшей профессиональной деятельности, моделировать образ будущей профессии. Освещена специфика образовательного процесса в летных учебных заведениях и сформировано определение профессиональной подготовки в контексте формирования рефлексивного подхода.

Ключевые слова: профессиональная рефлексия, диспетчер управления воздушным движением, профессиональная подготовка, профессионал, рефлексивный подход, образовательный процесс.

Lopatiuk O. Specifics of Professional Training of Air Traffic Controllers in the Context of Formation of Reflective Approach

The article considers the importance of reflection in the training of the future Air Traffic Controllers (ATC). It is cleared up that the capacity for professional reflection gains particular importance while studying at Flight educational establishments, since the analysis of own resources, their revision and inventory permit to form the individual style of further professional activity, to model the image of the future profession. The specifics of the educational process in such educational establishments lies in the fact that, apart from absorbing knowledge and skills, it involves the formation of professional direction of the future aviation specialists, development and raising of their personality.

The indicator of efficiency of educational process in the Flight educational establishment is social, moral and professional maturity of the personality of a future specialist, integrity and resilience of his ego, psychological readiness of a graduate to realize his professional duties.

The following psychological features, typical of students, are favorable conditions for the formation of professional reflection: intensive development of self-consciousness; the peak of mental capacity, memory, thinking, attention; the level of cognitive motivation and learning; personal attitude to new learning experience; actualization in the personal and professional self-determination.

Professional reflection is a significant source of self-improvement of a cadet, as it results in the reassessment of training activity, social requirements to a future ATC, the ways of professional development, that will help in the future to achieve the goals and to build own training activity independently.

Having summed up the opinions of a lot of scientists, the article gives the definition of ATC training in the context of formation of reflective approach.

Key words: professional reflection, air traffic controller, training, a professional, reflective approach, educational process.